Llys a Llan

Colofn sy'n crwydro ar hyd meysydd llên, crefydd a hanes yng Nghaerdydd a'r Fro

Yr Athro E. Wyn James

Evan Rowland Jones, 'Y Major bach': Tregaron – Wisconsin – Caerdydd Rhan 2

Yn y rhifyn diwethaf adroddwyd am y ffordd y mentrodd Evan Rowland Jones yn 1856, yn fachgen 15 mlwydd oed, o Dregaron i ddechrau bywyd newydd yn Wisconsin; y ffordd yr ymunodd â'r fyddin ar ddechrau Rhyfel Cartref America oherwydd ei gasineb mawr tuag at gaethwasiaeth; a'r ffordd y dringodd yn gyflym yn y gwasanaeth sifil ar ôl y rhyfel nes cael ei benodi'n Gonswl America yn Newcastle upon Tyne yn 1869. Yn awr, yn ail hanner yr erthygl, dyma adrodd gweddill ei hanes lliwgar:

Ymdaflodd yn awr i fywyd Caerdydd a Chymru. Roedd yn radicalaidd ei ysbryd. Cefnogai'r Blaid Ryddfrydol ac amcanion y mudiad gwladgarol 'Cymru Fydd'. Roedd llun Vos ohono, a gyflwynwyd yn dysteb iddo gan Gymrodorion Caerdydd yn 1891, yn ei bortreadu yng nghanol ei lyfrau yn ei gartref ym Mhenarth, a diddorol darllen y sylw hwn mewn un papur newydd: '*It naturally affords a Welsh Liberal considerable satisfaction to see the books upon which Major Jones leans for support. They are Dr [Thomas] Rees's "History of Nonconformity in Wales" and Dr Owen Thomas's "Life of John Jones, Talysarn"* ' – er mai rhywbeth yn y cefndir yn hytrach nag yn y blaendir oedd crefydd iddo ef yn bersonol, hyd y gwelaf. (Beth, tybed, a ddigwyddodd i'r llun hwnnw gan Vos?)

Roedd Evan yn gefnogydd brwd i ddwy chwaer-gymdeithas a ffurfiwyd yn 1885, sef 'Cymdeithas yr Iaith Gymraeg/ The Society for Utilizing the Welsh Language', a sefydlwyd er mwyn hybu dysgu'r Gymraeg mewn ysgolion, a Chymrodorion Caerdydd, a oedd â'i bryd ar gryfhau Cymreictod y dref yn wyneb y Seisnigo cynyddol. Roedd hefyd yn frwd ei gefnogaeth i'r Coleg Prifysgol newydd a sefydlwyd yng Nghaerdydd yn 1883, a bu'n aelod o Gyngor y Coleg.

Bu farw Dan Isaac Davies, un o brif hyrwyddwyr Cymdeithas yr Iaith Gymraeg ac awdur y gyfrol *Tair Miliwn o Gymry Dwy-ieithawg mewn Can Mlynedd* (1885), ym mis Mai 1887 yn ŵr ifanc 48 mlwydd oed. Ar ôl y gwasanaeth angladdol yn yr Tabernacl ar yr Ais, Evan Rowland Jones oedd un o'r rhai, ar gais arbennig y teulu, a gludodd ei arch at lan y bedd ym Mynwent Cathays, ac roedd yn un o'r ddau a draddododd anerchiad yn y fan honno. Dan Isaac Davies a ofynnodd i Evan Rowland Jones a fyddai'n barod i ddilyn Dafydd Morganwg, awdur *Yr Ysgol Farddol*, yn ail Lywydd Cymrodorion Caerdydd. Bu yn y swydd honno rhwng 1887 ac 1894, ac o dan ei lywyddiaeth fe dyfodd yn gymdeithas o gryn ddylanwad, a chanddi aelodaeth o ryw 900 erbyn diwedd ei gyfnod yn Llywydd. Gwnaed ymdrechion glew gan y Cymrodorion i ledu'r defnydd o'r Gymraeg yn y dref a'r tu hwnt, yn enwedig ym myd addysg; ac yn 1887 fe ardrethodd y Llywydd newydd, o'i boced ei hun, rif 70 Heol Eglwys Fair i fod yn ddarllenfa ac yn fan ymgynnull ar gyfer y Cymrodorion a chymdeithasau Cymreig eraill.

Yn rhannol am iddo fod yn gryf o blaid masnach rydd, sathrodd Evan ar gyrn yr awdurdodau yn America ac ymddiswyddodd yn 1891 ar ôl bod yn gonswl am 22 o flynyddoedd dan chwe gweinyddiaeth arlywyddol – cyfnod nodedig o hir ar gyfer swydd o'r fath, a ddibynnai gymaint ar y ffordd roedd y gwynt gwleidyddol yn chwythu. Ar unwaith, gofynnwyd iddo a fyddai'n barod i fod yn ymgeisydd seneddol dros y Rhyddfrydwyr. Mynnodd ei fod am gael sedd yng Nghymru, a'r diwedd fu iddo gael ei ethol yn Aelod Seneddol dros Fwrdeistrefi Caerfyrddin yn Etholiad Cyffredinol 1892.

Fel aelod seneddol, cefnogai'r 'Blaid Gymreig' ymhlith y Rhyddfrydwyr, a oedd yn cynnwys pobl fel David Lloyd George a Tom Ellis. Roedd o blaid ymreolaeth i Iwerddon a datgysylltu'r Eglwys Sefydledig yng Nghymru. Cyflwynodd fesur a fyddai'n rhoi caniatâd i awdurdodau lleol yng Nghymru reoli'r fasnach mewn diod yn llym iawn – er y byddai'r 'Major bach' ei hun yn cael ei weld yn crwydro coridoriau San Steffan wedi cael tropyn yn ormod! Siaradai hefyd ar faterion yn ymwneud â llongau a byd masnach. Ond byr fu ei yrfa seneddol. Roedd y tollau a osodwyd gan lywodraeth yr Unol Daleithiau – y 'McKinley Tariff' – wedi effeithio'n ddrwg eithriadol ar y gweithiau tunplat yn ei etholaeth ac, yn eironig braidd, gan fod Evan Rowland Jones ei hun yn gryf yn erbyn tollau ac o blaid masnach rydd, fe gollodd ei sedd yn Etholiad Cyffredinol 1895 oherwydd ei gysylltiadau Americanaidd.

Wedi iddo golli ei sedd, arhosodd yn Llundain hyd ei farw, gan ganolbwyntio'n bennaf ar ei waith gyda'r *Shipping World*. Yn 1867 roedd wedi priodi Kate Alice Evans, o Lanwnda yn sir Gaernarfon yn wreiddiol ond a oedd wedi ymfudo i Wisconsin gyda'i theulu. (Dychwelodd hi i Gaerdydd wedi i'w gŵr farw, ac roedd yn byw yn 31 Heol Casnewydd adeg ei marwolaeth yn 1927.) Ni chawsant blant, ond cymerwyd ei hanner brawd iau ef,

Rees Rowland Jones (a fu'n feddyg ym Mangor am flynyddoedd), o dan eu hadain. Ac un arall a dderbyniodd dipyn o gymorth ganddynt yn ei ieuenctid oedd Joseph E. Davies, cyfaill i'r Arlywydd Roosevelt a Llysgennad America i'r Undeb Sofietaidd (y gwnaed ffilm yn ystod yr Ail Ryfel Byd yn seiliedig ar ei lyfr poblogaidd *Mission to Moscow*), ac un a fu'n clustfeinio ar ran llywodraeth America ar sgyrsiau Cymraeg David Lloyd George a Billy Hughes, prif weinidog Awstralia, yn y Gynhadledd Heddwch ym Mharis yn 1919. Roedd Joe Davies yn fab i'r bregethwraig o Wisconsin, 'Rahel o Fôn', a'i gŵr, Edward Davies, a ddeuai o Dregaron yn wreiddiol; ac fe roddodd Joe yr enw 'Tregaron' ar ei stad yn Washington, D.C.

Cyhoeddodd Evan Rowland Jones nofel ramantaidd, *Una Montgomery*, yn 1881. Mae sawl un wedi nodi bod ei fywyd ef ei hun yn darllen fel rhamant, a'i fod yn ymgorfforiad o'r 'Breuddwyd Americanaidd'. Meddai'r *Welsh Outlook* amdano adeg ei farw: '*Although, perhaps, the younger generation of Welshmen hardly knew the name of Major Evan Rowland Jones, who died at Hampstead this month, yet he was one of the most interesting and picturesque Welshmen of his generation.*' Bu farw gan mlynedd yn ôl, ym mis Ionawr 1920, yn 79 mlwydd oed, gan adael £9,000 yn ei ewyllys – ddim yn ffôl, o gofio iddo ffoi o Dregaron yn fachgen ifanc, heb yr un geiniog bron yn ei boced, yn 1856.